

Зінаїда КОСИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-6416-5037

кандидат мистецтвознавства

молодший науковий співробітник відділу образотворчого та декоративного мистецтва

Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології

імені М. Т. Рильського Національної академії наук України

(Київ, Україна) *zinaida.kosytska@gmail.com*

ВИРІЗКИ З ПАПЕРУ ЄВРЕЙСЬКИХ ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ МАЙСТРІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто генезу, еволюцію й основні тенденції мистецтва паперової вирізки, яке було поширене серед єврейського та кримськотатарського населення України. Основні етапи розвитку цього виду декоративної творчості охарактеризовано хронологічно: твори єврейських майстрів – від другої половини XIX століття, роботи кримськотатарських митців – від початку XX століття і дотепер.

Серед єврейського населення паперові вирізки називають: рейзеле, мізрахи («східники»). Упродовж кількох століть сформувалися типові композиції цих оздоб, переважну частину яких виготовляли на зразок прямокутника з вертикальним спрямуванням дзеркально-симетричного зображення. Радіальна симетрія характерна для орнаментальних зразків, вирішених на зразок розети, квадрата, прямокутника. Найпоширеніші мотиви: мінора, леви, олені, птахи, різні рослинні елементи, як-от виноград, квіти, гілочки, листя тощо. У музейних колекціях міста Львова збереглися раритети цього виду декоративного мистецтва, датовані початком XX століття, у яких ми простежуємо деякі спільні риси з українськими народними витинанками, а також низку відмінностей. Після Другої світової війни, через Голокост, на тривалий час цей вид мистецтва згас, в останній чверті XX століття спостерігаємо його активне відродження. Така тенденція триває дотепер. В останні десятиліття до техніки вирізування з паперу все частіше долучаються професійні художники.

У статті йдеться також про паперові вирізки «ойма» кримськотатарських майстрів; такі вирізки були поширені як допоміжний вид мистецтва для створення орнаментальної вишивки. Вишивальниці найчастіше власноруч вирізували для своїх робіт паперові трафарети, а найкращими ділилися з місцевими митцями. Сьогодні «ойма» відроджуються в оформленні поштових листівок і як декор для дзеркал, шибок, стін.

Експонати українських музейних колекцій та зразки, збережені за кордоном й опубліковані в наукових розвідках, а також твори сучасних митців представляють вирізані твори з паперу єврейських і кримськотатарських майстрів України як яскраве багатогранне явище в декоративному мистецтві цих народів та в культурному просторі всієї України.

Ключові слова: *вирізки з паперу, народна творчість, народний майстер, декоративне мистецтво, єврейське населення України, кримськотатарське населення України.*

Zinaida KOSYTSKA,

orcid.org/0000-0002-6416-5037

Ph. D. in Art Studies,

Junior Researcher at the Fine Arts, and Decorative and Applied Arts Department,

Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences Ukraine

(Kyiv, Ukraine) zinaida.kosytska@gmail.com

PAPER-CUTTING ART PIECES OF JEWISH AND CRIMEAN TATAR MASTERS OF UKRAINE

The article considers the genesis, evolution and main trends of the paper cutting art, which was widespread among the Jewish and Crimean Tatar population of Ukraine. The main stages of this kind of decorative art are characterized chronologically: works by Jewish masters – since the second half of the XIXth century, while works of Crimean Tatar artists – since the early XXth century until our times.

Among the Jewish population, papercuts are called Rojzelach, Mizrachy (eastward articles). Over a few centuries, typical compositions of these decorations have been formed, most of which were made in the form of a rectangle with a vertical direction of its reflection symmetric picture. Radial symmetry is characteristic of ornamental patterns, designed like a rosette, square, or rectangle. The most common motifs are Menorah, lions, deer, birds, and various plant elements: grapes, flowers, twigs, leaves, etc. In museum collections of Lviv are preserved the rarities of this kind of decorative art bearing a date of the early XXth century. In them, we can trace common features with Ukrainian folk paper cutting art pieces, though a number of distinctions. Upon World War II, due to the Holocaust, this kind of art had faded for a long

time; yet, in the last quarter of the XXth century, we can observe its active revival. The last trend lasts to this day. In recent decades, professional artists have become more and more involved in the technique of paper cutting.

The article also deals with paper-cutting art pieces “oymá” of Crimean Tatar masters, which were distributed as an auxiliary kind of art for creating ornamental embroidery. Embroideresses often cut paper stencils for their works with their own hands, and shared the best ones with local craftsmen. Nowadays, “oymá” are being revived in ornamenting postcards, as well as a decor for mirrors, windowpanes, and walls.

Display units of Ukrainian museum collections and patterns preserved abroad and published in scientific studies, as well as works by modern artists, represent scraps of paper of Jewish and Crimean Tatar masters of Ukraine as a brilliant multifaceted phenomenon both in the decorative art of these peoples, and in the Ukrainian artistic space in general.

Key words: paper-cutting art pieces, folk art, folk master, decorative art, Jewish population of Ukraine, Crimean Tatar population of Ukraine.

Постановка проблеми. Українські витинанки вже давно посіли гідне місце серед інших видів народного мистецтва і визнані як самобутній та самодостатній вид творчості. Утім, вирізування паперових оздоб для оформлення власного житла чи різних побутових речей було відоме не лише серед українських майстрів. Це мистецтво було поширене також у побуті інших народів, які з давніх часів проживають на теренах України, насамперед серед єврейських та кримськотатарських митців. Творчість у техніці вирізування з паперу у побуті цих народів маловивчена, тому постає потреба в дослідженні генези, еволюції та тенденцій цього мистецтва за хронологічними межами, від часів, коли воно починає поширюватися на теренах України, і дотепер. В останні десятиліття спостерігаємо помітне відродження цього виду мистецтва, тому розвідки про нього сприятимуть поглибленому вивченню декоративного мистецтва України загалом та зменшенню лакун в історії еволюції саме цього виду творчості. У статті висвітлено різні етапи розвитку мистецтва вирізування з паперу як самодостатнього явища в художній культурі єврейських і кримськотатарських народів, майстри яких є жителями України.

Аналіз досліджень. Розвідки про використання техніки вирізування з паперу єврейськими та кримськотатарськими митцями України починають з'являтися від першої чверті XX ст. Насамперед ідеться про народних єврейських майстрів, творчість яких у 1924 р. у виданні “Wycinanki i ich przeobrażenia” згадує дослідник Є. Франковський (Frankowski, 1924). У контексті вивчення мистецтва польської витинанки автор представляє разом із творами тогочасних польських народних майстрів також і єврейські витинанки, яким присвячує окремий розділ.

Важливі матеріали загального характеру взято із видань: “Słownik terminologiczny sztuk pięknych” (Słownik, 1976), «Нариси з історії та культури євреїв України» (Нариси, 2009), а також з нарисів про єврейську культуру З. Кауфмана (Кауфман, 2012). У статті О. Канцедикаса, присвяченій творам єврейських майстрів, також згадано цей вид мистецтва (Канцедикас, 1989). Детальнішу інформацію про традиційні паперові вирізки, поширені серед єврейського населення, висвітлено в передмові до альбому польської художниці М. Голомб, яка сама є авторкою багатьох мізрахів, виконаних у техніці вирізування (Gołab, 2006)¹. Згадки про єврейські витинанки, поширені на Поділлі в першій третині XX ст., знаходимо у статті українського вченого Є. Котляра (Котляр, 2014). Окремі твори цього виду мистецтва, виготовлені на території Галичини у XVIII – першій третині XX ст., усебічно проаналізувала Н. Левкович (Левкович, 2015).

Паперові й картонні вирізки майстрів кримськотатарського населення досліджувала А. Акчуріна-Муфтієва (Акчуріна-Муфтієва, 2005). Деяку інформацію було почерпнуто з українських популярних видань останніх десятиліть та низки статей в інтернеті. Проте згадані наукові й науково-популярні публікації не містять цілісного аналізу декоративної спадщини народних майстрів і професійних художників України, які в різний час виготовляли паперові твори декоративного мистецтва в такій техніці. Розвідка доповнена польовими матеріалами авторки й аналізом експонатів вітчизняних музейних колекцій.

Мета статті – представити історію розвитку техніки вирізування з паперу серед єврейського та кримськотатарського населення України, визначити основні етапи його еволюції, ввести до наукового обігу неопрацьовані раніше зразки музейних вітчизняних колекцій, поширити інформацію про ці раритети, а також познайомити широкий круг художників, які працюють у техніці вирізування з паперу та проживають в Україні.

¹ Принагідно висловлюю щирю подяку директорів Інституту юдаїки Леоніду Кушелевичу Фінбергу за можливість працювати із цією книгою, доступною в бібліотеці Інституту, а також за різні інші видання цієї книгозбірні.

Виклад основного матеріалу. Паперові витинанки українських майстрів давно представляють цей вид творчості як своєрідну й виразну складову частину культури України. Наукові публікації про історію витинанок та її сучасний стан засвідчують, що мистецтво вирізування в Україні – це специфічне, самобутнє явище українського народного мистецтва, техніка якого на теренах наших земель має давнє коріння; вона була відома ще до виникнення паперу (Косицька, 2009: 207). Паперові хатні оздоби-витинанки переживали різні періоди сплеску й згасання, віддзеркалювали всі провідні ознаки та процеси розвитку художньої культури України.

Надзвичайно важливо, що техніку вирізування з паперу в Україні використовували не лише українці-селяни, а згодом і професійні художники. Серед інших народів, що здавна мешкають на території України, також були сформовані власні традиції виготовлення вирізаних паперових оздоб. Так, задовго до становлення стилістики й техніки паперового хатнього декору в українських оселях у єврейських родинах також мала поширення техніка рейзеле² для вирізування паперових символів – ажурних вирізок, яким часто надавали подібності із трояндами – одним із символів Ізраїлю. Із паперу вирізали й мізрахи³ – таблички для східної стіни синагоги чи житла (Słownik, 1976: 495), в українському середовищі їх ще називали «східниками» (Котляр, 2014: 1477). На зразок рейзеле виготовляли також святкові серветки до свята Суккот⁴, оздоби для вікон будинків чи синагог на свято Шавуот⁵, іноді паперові вирізки виготовляли до свята Сімхат Тора⁶. Траплялося, що рейзеле використовували як талісмани для породіль (Кауфман, 2012: 27). Найперша відома згадка про паперові вирізки серед єврейського населення походить з Іспанії від середини XIV ст., коли рабин Шев-Тов Ісаак Ардутє (Shew-Tov ben

Isaac ben Arduziel) узимку не зміг написати листа своїм близьким через холод у кімнаті, оскільки замерзло чорнило. Тоді він вирішив зафіксувати побажання на папері, вирізавши ножицями літери й поширені символічні зображення. Із часом усталилася форма й символіка такого декору, значну частину в ньому становили різні мотиви, пов'язані з фауною та флорою, що є традиційними для єврейського мистецтва, як-от: мінора, леви, пави, інші птахи та звірі, виноград, різні квіти, листя, а також написи – цитати з Біблії (Gołab, 2006: 3). О. Канцедикас зазначає, що цей вид своєрідного ремесла серед євреїв виник у тісному зв'язку із прикрашенням побуту, тому не призначений саме для свят, особливо важливу обставину вчений вбачав у схожості орнаментики єврейських паперових вирізок із декором на металевих виробках, у розписах традиційних шлюбних договорів «ктубот», а також на різьблених надгробних пам'ятниках «мацев» та фресках у синагогах (Канцедикас, 1989: 39). Чудові зразки такої творчості ми можемо спостерігати в культурі євреїв, які жили в Білорусі, Литві, Україні. Рейзеле традиційно виконують функцію декору, у якому релігійні почуття невіддільні від естетичних, є важливою складовою частиною обрядових звичаїв.

Хвиля активного розвитку паперових художніх вирізок серед єврейського населення в Європі припадає на кінець XVII – початок XX ст. У різних общинах і на різних територіях вони відрізнялися за технікою виконання та домінуванням певних мотивів. Мистецтвознавці пов'язують явище з постійною наявністю матеріалу, який в Україні починають активно виробляти в першій половині XIX ст. (Стеблій, 2009: 42). Також науковці зазначають, що вирізки з паперу набули значного поширення в тих місцевостях, де мали розповсюдження подібні вироби місцевих майстрів (Канцедикас, 1989: 39). Уважається, що у Східній Європі активне поширення цієї техніки запозичено з української традиції вирізування витинанок (Нариси, 2009: 305).

Раніше мистецтвом вирізування серед євреїв могли займатися тільки чоловіки, найперше ті, які навчалася в релігійних школах (єшив) (Єврейський, 2010: 17). Зокрема, це мізрахи, ктубот, для виготовлення яких використовували ножиці, ножі, різачки. Для дівчат були винятки, вони могли прикрашати невеликими вирізками без написів обкладинки зошитів чи рукописних довідників лише за допомогою ножиць (Gołab, 2006: 4). Багато рейзеле можна віднести до справжніх шедеврів художньої майстерності, які вражають невичерпною

² Від слова «розочка» – ідиш.

³ Мізрах – дослівно «схід». У синагогах і домівках мізрахи кріплять на східну стіну для акцентування напрямку в бік Єрусалима, куди потрібно звертати обличчя під час молитви.

⁴ Суккот в юдаїзмі – одне з трьох визначних свят, пов'язане з подіями, коли єврейське населення подорожувало Синайською пустелею. Перед святом будують «шалаші», у яких живуть упродовж восьми днів, часто стіни «шалашів» прикрашають вирізаними оздобами.

⁵ Шавуот – спільне свято в юдаїзмі та християнстві (П'ятидесятниця). Основний релігійний зміст свята – дарування євреям Тори на горі Синай під час виходу з Єгипту.

⁶ Сімхат Тора (з івр. – «Радість Тори») – свято, яке завершує цикл осінніх святкових днів. Під час його відзначення юнаки і чоловіки танцюють у синагозі, тримають водночас у руках сувої Тори, оздоблені додатково до свята паперовими вирізками.

фантазією, тонким ажурним виконанням. У цих творах широко використана єврейська символіка, розміщена за дзеркальною симетрією, а також каліграфічно написані фрагменти різних релігійних текстів. У рейзеле всі частини мають бути пов'язані одна з одною, жодна з них не може затуляти іншу, що символізує спільність єврейського народу, його взаємну терпимість. Оздоба традиційно купували чи дарували. Рейзеле, створені в Польщі, багато в чому нагадують місцеві вирізки (Frankowski, 1924: 43; Кауфман, 2012: 27). Роботи, виготовлені майстрами, які мешкали в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст., мали подібність з українськими витинанками. Це засвідчують зразки, збережені в Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України⁷. Утім, композиція, сюжет і орнамент завжди зберігали своєрідний єврейський акцент. Сьогодні художні особливості авторських рейзеле й мізрахів не такою мірою пов'язані із традиціями вітчизняних митців, оскільки майстри сучасності працюють переважно за власною відмінною стилістикою, яка може базуватися на різних естетичних уподобаннях.

Яскравим прикладом поширення техніки вирізування з паперу серед єврейського населення в Україні, зокрема мізрахів, є зразок, виконаний у Галичині, датований 1875 р. (Левкович, 2015: 19). Кольорова гама цього панно вичерпується яскраво-червоним тлом, частково заповненим чорним чорнилом, і накладеною на нього витинанкою ледь пожовклого паперу⁸. Мізрах має симетричну композицію, у її центрі розміщено зображення менори з вибагливо переплетеними ріжками – свічник своєрідно продовжує розташоване під ним символічне дерево життя. Слони в нижній частині фланкують посудину, з якої дерево «проростає». Місце переходу стовбура у свічник позначено клеймом із написом «мізрах» (івритом), з боків зображено двох левів, опертих на задні лапи. У представленому трактуванні спостерігаємо вплив геральдичних композицій. «Загалом образи мізраха нагадують райський сад» (Левкович, 2015: 19).

⁷ Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України, інв. № ЕР 82366, ЕР 82379.

⁸ Приватна колекція.

⁹ Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України, інв. № № 82359, 82360, 82362, 82363, 82365, 82366, 82368, 82379, 82380.

¹⁰ Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України, інв. № ЕР 82379.

Мізрах із м. Підкаменю (нині – смт Бродівського р-ну Львівської обл.), датований 1877 р., зберігається в колекції Єврейського музею м. Нью-Йорка (Левкович, 2015: 19). У його центральній частині розташовано зображення абстрактного кількаярусного храму з куполом, чотирма колонами та менорою посередині. Серед стилізованої орнаментики фігури левів, невеликих птахів, орла. Особливої самобутності мізраху надає нижній бордюру, у численних клеймах якого представлені різні тварини і птахи: олені, вівці, півні, голуби тощо.

Дотепер збереглися мізрахи XIX ст. з Волинської губернії, а також початку XX ст. з Галичини, у яких є зображення оленів, левів, птахів, риб в оточенні рослинної орнаментики (Зеленченко, 2013). Вціліла вирізка з Волині, частково розфарбована жовтими і блідо-зеленими фарбами й укладена на коричневе тло. У творі з Галичини на фіалковому тлі виразно контрастує біла рослинна орнаментика, окремі силуети тварин декоровано червоними відтінками. Кожен мотив «має глибоке символічне значення, яке можна прочитувати на різних рівнях інтелектуального й емоційного сприйняття» (Левкович, 2015: 19).

Важливо, що єврейські витинанки на початку XX ст. були експоновані на виставках у Львові, що свідчить про значне поширення цього виду мистецтва в Україні, насамперед у західних регіонах. Фонди Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства Національної академії наук України зберігають дев'ять автентичних виставкових екземплярів, серед яких орнаментальним декором оформлено два розеткові, один квадратний, один прямокутний зразки, крім них, є також п'ять прямокутних творів сюжетного вирішення з парними дзеркально-симетричними антропо-, зоо- й орніто-морфними силуетами та різними рослинними елементами⁹.

У результаті аналізу вирізок розеткової форми, створених на основі радіальної симетрії, зазначимо, що одна з них має 8, інша 16 рапортів. На них орнаменти створено переплетенням лінійних м'яких форм, переважно однакових усюди за шириною; лише окремі потовщення творять відповідні ритмічні виразні акценти. Наступний експонат квадратної форми виконано також за принципом радіальної симетрії (8 рапортів), у центрі він має розетковий мотив і обрамлення на зразок зигзагоподібної «кривульки», розташованої між двома прямими (Рис. 1)¹⁰.

Ще одна вирізка прямокутної форми повторює попередню схему, її центральним ромбічним елементом є також символічна квітка в оточенні лінійної орнаментики й декоративної рами, що сформована з елементів, які можуть нагадувати літеру «Ж».

Усі сюжетні витинанки цієї колекції дзеркально-симетричні. Лише на одному із цих зображень пара силуетів левів на задніх лапах не мають між собою традиційного дерева життя, тварини звернені безпосередньо одна до одної. Так само і птахи, вирізані над головами левів, дивляться безпосередньо одне на одного. Композиції всіх інших львівських витинанок із силуетними мотивами мають у центрі рослинні мотиви природних і стилізованих форм, які ніби «виростають» із посудини умовного чи натуралістичного трактування, з різноманітним декором обабіч і вгорі. На одній із таких робіт, що орієнтована горизонтально, центральну посудину зі стилізованими колосками доповнюють із боків дзеркальні силуети півнів, за якими також є пучки колосків, подібні до центральних (рис. 2). Витинанка за розміщенням елементів, стилістикою та мотивами нагадує тематичні твори українських народних майстрів.

Важливо, що на одній із сюжетних витинанок львівської колекції спостерігаємо людські постаті, які в єврейському мистецтві зображувати заборонено. Загальна композиція тут вирішена традиційно: у нижній частині розташовано два короновані леви обабіч стилізованого підсвічника; у верхній, відділеній тонким лінійним елементом, закомпоновані дві дзеркальні чоловічі постаті із жердкою на плечах, на якій вони несуть велике символічне гроно винограду, за розмірами однакове з людськими фігурами. Дрібніші птахи, квіти, листя, різноманітні галузки гармонійно доповнюють центральні мотиви. Роботу можна сприймати як ілюстрацію до біблійних подій, коли посланці повернулися до війська з виноградом¹¹. На інших двох витинанках також використано традиційні для мізрахів композиції: пара папуг на дереві життя та пара биків (унизу) з парою левів (угорі) й символічним декором між ними та довкола.

У перші десятиліття після Другої світової війни майже припиняє своє існування вирізування з паперу в сім'ях єврейського населення.

¹¹ Біблія (Числа, гл. 12, 28).

¹² Ерліх Лариса Дмитрівна, Вінницький обласний краєзнавчий музей, інв. № НЖ 514.

Рис. 1. Рейзеле. Початок ХХ ст. Львів. Папір; витинання

Рис. 2. Рейзеле. Початок ХХ ст. Львів. Папір; витинання

Голокост знищив більшість його носіїв. Випадково збережені тогочасні рейзеле стали музейними раритетами, цінними експонатами колекціонерів предметів юдаїки. Це мистецтво серед єврейського населення помітно починає відроджуватися лише в останні десятиліття ХХ ст., з появою художників, які спеціалізуються на їх виготовленні. У єврейських паперових витинанках, створених в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., продовжена давня єврейська традиція вирізування. Так, жителька м. Вінниці Лариса Ерліх у витинанці «Шабатний підсвічник» (2003 р.)¹², виготовленій до виставки «Всі ми діти твої, Україно», створила традиційний центральний мотив мінори з левами, що стоять на задніх лапах із боків під свічками та серед пишної рослинної орнаментики лінійного характеру.

Рис. 3. Лариса Ерліх.
«Шабатний підсвічник», 2003 р.

Твори з паперу вирізує також київський художник Пінхас Фішель¹³, дизайнер та ілюстратор книг (Художники, 2005). За допомогою авторської техніки він створює роботи з гофрованого картону, називає цей інноваційний прийом «паперовим рельєфом», у якому поєднує малювання, розрізування та подальше компонування зображень на зразок колажу. Серед таких робіт і тематичне панно «Молитва» (1999 р.), на якому таким способом сформовано поясні зображення двох зосереджених чоловіків. Художник виготовляє також традиційні мізрахи, кращі з яких прикрасили «Єврейський календар. Jewish Calendar. 2011–2012» для Євразійського Єврейського Конгресу (Єврейский, 2010). У виданні всі країни-учасниці представлені витинанками, з характерними ознаками, зокрема, Україну символізує робота із журавлями та квітами. Приклад демонструє перехід сакрального мистецтва у світське.

Спостерігаємо певні взаємовпливи між рейзеле і традиційними українськими паперовими оздобами, що прикрашали селянський інтер'єр:

¹³ Пінхас (Павло) Фішель, киянин, 1971 р. н., закінчив Республіканську художню школу, Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури.

¹⁴ Адавіє Афендієва (1877–1944), померла під час депортації під Самаркандом.

дзеркальна симетрія, центральний рослинний мотив на зразок дерева чи галузки, парні силуетні зображення тощо. Водночас помітні значні художні відмінності у вирішенні композицій, в основних мотивах, колористиці, авторських трактуваннях. Важливим постає сам факт використання аналогічної техніки у виготовленні творів відмінної стилістики, пов'язаної з етнічною належністю майстрів. Мистецьке середовище України у своїй структурі завжди мало різні за походженням складники, «що дозволяє говорити про культурний плюралізм, культурну різноманітність, а отже – етнокультурну гетерогенність» (Боряк, 2014: 109).

Серед кримськотатарського населення України з кінця XIX – початку XX ст. також були поширені декоративні вирізки з паперу й картону, так звані «ойма́». Це був допоміжний вид народної творчості, паперові вирізки використовували як трафарети для подальшого виготовлення гаптованих виробів. Зокрема, у 1920–1930-х рр. основними регіонами, у яких часто використовували «ойма́», були Бахчисарайський, Ялтинський і Євпаторійський. На них виник особливий попит у швацьких і ткацьких артілях, що тоді з'являлися повсюдно. Майстрам надходили «ойма́», зроблені жінками-татарками та їхніми доньками з різних сіл Криму. Вирізки виконували не лише для використання їх у вишивці, але й для експонування на виставках орнаментальної народної творчості (Акчуріна-Муфтієва, 2005: 106). Про це свідчать численні музейні колекції, у яких збереглися навіть кілька імен тогочасних майстринь, зокрема Фатьми Абдураманової (Ялта) та її вихованки Мер'єм Арифової-Асанової, Сальге Меметової та її доньки Еміне (Бахчисарай). Особливо плідно працювала гаптувальниця, ткаля, художниця-орнаменталістка й інструктор вишивки в місцевій артілі «Ескі орьнек», в Євпаторії, Адавіє Ефендієва¹⁴ (Басиров, 2010: 270). Її роботи в 1935 р. були експоновані в Москві на виставці народного мистецтва татар і караїмів Криму, згодом – на інших виставках усесоюзного рівня. У 1930–1937 рр. А. Ефендієва створила понад півтисячі орнаментальних композицій, якими користувалися всі артілі Криму, за її зразками виробляли експортну продукцію.

Серед різних груп «ойма́» поширені окремі односкладові рослинні композиції: різні форми на зразок дерева чи «вазона», квіткові кущі, галузки тощо (симетричні, рідко однобічні); другу групу становлять орнаментальні розети (2, 4, 8 рапортів), третю – квадратні чи прямокутні форми (4, 8 рапортів). Значно рідше

трапляються твори, виконані з паперу, складеного перед цим на зразок «гармонії». Зазвичай усі вони створені шляхом видалення тла з обраного шматка паперу, іноді спостерігається зворотний ефект, коли видалено зображення й залишено паперове тло. Композиційні схеми, згідно з релігією мусульман, сформовані з рослинних елементів та неживих предметів. Художньою особливістю більшості «ойма» є реальні й узагальнені образи рослинної природи, закомпоновані за різними співвідношеннями, гармонійно поєднані в подібних чи контрастних формах квітів, гілук, листків тощо. Кримськотатарським паперовим оздобам притаманні дзеркальна симетрія, умовність масштабів, ажурність і силуетність узагальнених зображень, поєднання різних національних мотивів. Останніми роками вирізування «ойма» продовжують професійні художники. У наш час їх виготовляють уже як сувеніри та твори на зразок станкових.

Одним із перших як подарункові листівки «ойма» почав вирізувати Рустем Скибін, головний художник керамічного виробничого підприємства «Тавріка» у Сімферополі (1996–2000 рр.), викладач у Бахчисарайській дитячій керамічній студії «Чельмекчилер»¹⁵, який після 2013 р. проживає в Києві. Особливістю його творів із паперу є дотримання традиційних схем і мотивів тих зразків, оригінали яких (1930-х рр.) він вивчав у музеях Сімферополя та Москви. Використання усталеної орнаментики є виразною особливістю творчості майстра, що засвідчують його паперові роботи й вироби із глини (Чегусова, 2016: 399). Надзвичайно важливо, що Р. Скибін розширює можливості традиційного декору «ойма», сьогодні ними він ефектно прикрашає в різних інтер'єрах дзеркала, шибки вікон і дверей тощо (рис. 4).

Рис. 4. Р. Скибін. «Ойма». 2015 р. Сімферополь – Київ, Папір; витинання

Висновки. Як бачимо, творчість народних і професійних єврейських і кримськотатарських майстрів України в техніці вирізування з паперу має глибоке коріння, водночас наявні сміливі авторські знахідки в роботах сучасних митців. У ній виготовлено самобутні твори, які зберігаються в багатьох музейних колекціях України та за кордоном. Ці раритети нині представляють унікальні зразки і є важливим матеріалом для подальших наукових досліджень. Разом із роботами, виготовленими сучасними митцями, вони демонструють мистецтво вирізки з паперу, поширене серед єврейського і кримськотатарського населення України, як яскраве явище, що свідчить про багатогранність декоративного мистецтва цих народів та художньої культури всієї України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акчуріна-Муфтієва Н. «Ойма» – прорізний візерунок кримських татар. *Східний світ* / Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ, 2005. № 4. С. 105–113.
2. Басиров В. Ефендієва Адавіє. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАНУ, 2010. Т. 9. С. 270–271.
3. Боряк О. Білорусько-українські етнокультурні взаємовпливи на просторі гомельсько-чернігівського пограниччя (за матеріалами поховальної обрядовості). *Матеріали до української етнології* : збірник наукових праць / НАНУ ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2014. Вип. 13 (16). С. 108–120.
4. Еврейский календарь. Jewish Calendar. 2011–2012 (для Евроазиатского Еврейского Конгресса) / текст : Ирина Климова ; реїзеле : Павел Фишель. Київ: Дух і літера, 2010. 20 с.
5. Зеленченко Т. Графический цикл «12 колен Израилевых». *Заметки по еврейской истории*. 2013. № 2 (161). URL: <http://www.berkovich-zametki.com/2013/Zametki/Nomer2/Zelenchenko1.php> (дата звернення: 05.08.2020).
6. Канцедикас А. Еврейское народное искусство. *Декоративное искусство СССР*. Москва, 1989. № 2. С. 37–42.

¹⁵ «Чельмекчилер» у перекладі із кримськотатарської – «гончарі».

7. Кауфман З. Краткий очерк истории еврейского искусства / Петрозаводская еврейская религиозная община. Федеративная еврейская национально-культурная автономия ; отв. ред. Д. Цвибель. Петрозаводск : ПИН, 2012. 95 с. URL: [https:// https://www.jc-ptz.ru/assets/page-files/1/8/Zalman-Kaufman.-Kratkij-ocherk-istorii-evrejskogo-iskusstva.pdf](https://www.jc-ptz.ru/assets/page-files/1/8/Zalman-Kaufman.-Kratkij-ocherk-istorii-evrejskogo-iskusstva.pdf) (дата звернення: 05.08.2020).
8. Косицька З. Витинанки. *Історія декоративного мистецтва України* : у 5-ти т. / гол. ред. Г. Скрипник ; НАНУ ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2009. Т. 3 : Мистецтво XIX ст. С. 207–214.
9. Котляр Є. Пам'ятки єврейського мистецтва Кам'янецьчини у виданнях школи Гагенмейстера: Пошуки і відкриття. *Народознавчі зошити*. Львів, 2014. Вип. 6 (120). С. 1474–1487. URL: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-6/38.pdf> (дата звернення: 05.08.2020).
10. Левкович Н. Образ храму в єврейському декоративно-ужитковому мистецтві Галичини XVIII – першої третини XX ст. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 3. С. 15–23. URL: <http://www.visnik.org/pdf/v2015-03-03-levkovych.pdf> (дата звернення: 05.08.2020).
11. Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-є вид. Київ : Дух і літера, 2009. 440 с.
12. Стеблій Ф. Папірні Східної Галичини в добу мануфактури (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.). *Нескінченна подорож*. Книга пам'яті Ореста Мацюка / Центральний державний історичний архів України у Львові ; Укр. нац. комітет істориків. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. С. 39–46. URL: http://old.library.lnu.edu.ua/bibl/images/Vudanna_WEB_pdf/8Poza_serijamu/20_Matsiuk.pdf (дата звернення: 03.08.2020).
13. Художники видавництва «Дух і літера» (Григор'єв Іван, Григор'єва Галина, Єгіазарян Борис, Пастернак Ірина, Фішель Пінхас (Павло), Ходченко Олександр). Київ : Дух і літера, 2005. 50 с.
14. Чегусова З. Художня кераміка (1990–2010-ті рр.). *Історія декоративного мистецтва України* : у 5-ти т. / голов. ред. Г. Скрипник ; НАНУ ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2016. Т. 5 : Мистецтво XX – початку XXI ст. С. 383–405.
15. Frankowski E. Wycinanki i ich przeobrażenia. Lwow: Nakladem Towarzystwa Ludoznawczego, 1924. 49 s.
16. Gołab M. Jewish paper – cut. Wycinanka żydowska. Krakow : HAGADA, 2006. 37 s.
17. Słownik terminologiczny sztuk pięknych / pod redakcją Stefana Kozakiewicza. Warszawa : Państwowe wydawnictwo nakowe, 1976. 523 s.

REFERENCES

1. Akchurina-Muftijeva N. M. “Ojma” – prorznyj vizerunok krymsjkykh tatar [“Oyma” is a cut pattern of Crimean Tatars]. *Skhidnyj svit – The World of the Orient*. Kyiv, 2005, № 4, s. 105–113. [in Ukrainian].
2. Basyrov V. M. Efendieva Adavie. [Efendieva Adavie]. *Encyklopedija Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: In-t encyklopedychnykh doslidzen NANU, 2010. Vol. 9. S. 270–271. [in Ukrainian].
3. Borjak O. Bilorusko-ukrainski etnokulturni vzajemovplyvy na prostori ghomelsko-chernighivskogho pohranychchja (za materialamy pokhvalnoi obrjadovosti) [Belarusian-Ukrainian ethnocultural Interactions on the Territory of the Gomel-Chernihiv Border (According to the Funeral Rites)]. *Materialy do ukrajinsjkoji etnologiji – Materials on Ukrainian ethnology*. Kyiv, 2014, № 13 (16), s. 108–120. [in Ukrainian].
4. Evrejskij kalendar. Jewish Calendar [Jewish Calendar]. 2011–2012. Kyiv: Dukh i litera, [2010]. [20] s. [in Ukrainian].
5. Zelenchenko T. Ghrafycheskij cykl “12 kolen Izrailevykh”. Zаметky po evrejskoj istorii [Graphic Cycle of the 12 Tribes of Israel]. 2013, № 2 (161). URL: <http://www.berkovich-zametki.com/2013/Zametki/Nomer2/Zelenchenko1.php> (date of the application: 22.02.2018). [in Ukrainian].
6. Kancedikas A. Evrejskoe narodnoe iskusstvo [Ewish Folk Art]. *Dekorativnoe iskusstvo SSSR [Decorative Art USSR]*. Moskau, 1989, № 2, s. 37–42. [in Ukrainian].
7. Kaufman Z. S. Kratkij ocherk istoriy evrejskogho iskusstva [A short Essay on the History of Jewish Art]. Petrozavodsk: PYN, 2012. 95 s. URL: [https:// https://www.jc-ptz.ru/assets/page-files/1/8/Zalman-Kaufman.-Kratkij-ocherk-istorii-evrejskogo-iskusstva.pdf](https://www.jc-ptz.ru/assets/page-files/1/8/Zalman-Kaufman.-Kratkij-ocherk-istorii-evrejskogo-iskusstva.pdf) (date of the application: 05.08.2020). [in Russian].
8. Kosytska Z. Vytynanky [Paper-cutting art pieces] *Istoriya dekoratyvnogo mystectva Ukrainy : v 5 t. [The History of Ukrainian Decorative Art] : in 5 vol.*. Kyiv, 2009. Vol. 3. Mystectvo XIX st. [Art of the XIX century]. 205–214 pp. [in Ukrainian].
9. Kotljar Ye. Pamiatky jevrejskogho mystectva Kamanechchyny u vydannjakh shkoly Ghaghenmejstera: Poshuky i vidkryttja [On Jewish Artistic Monuments of Kamyanets District in publications of Hahenmeister School: Search and Discoveries]. *The Ethnology Notebooks*. Lviv, 2014, ed. 6 (120), s. 1474–1487. URL: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-6/38.pdf> (date of the application: 05.08.2020). [in Ukrainian].
10. Levkovych N. Obraz khramu v jevrejskomu dekoratyvno-uzhytkovomu mystectvi Ghalychyny XVIII – pershoi tretyny XX st. [The image of a Temple in Jewish arts and crafts of Halychyna of the XVIII – the first third of the XX centuries]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi Akademii Dysainu i mystectv – Bulletin of Kharkiv State Academy of Design and Arts*. Kharkiv, 2015, № 3, s. 15–23. [in Ukrainian]. URL: <http://www.visnik.org/pdf/v2015-03-03-levkovych.pdf> (date of the application: 05.08.2020). [in Ukrainian].
11. Narysy z istoriji ta kuljturny jevrejiv Ukrajiny. 3-e vyd. [Essays on the History and Culture of the Jews of Ukraine]. Kyiv: Dukh i litera, 2009. 440 s. [in Ukrainian].
12. Steblij F. Papirni Skhidnoji Ghalychyny v dobu manufakturny (kinec XVIII – persha pol. XIX st.) [Paper mills of Eastern Halychyna in the days of manufacture Halychyna (late XVIIIth to the first half of the XIXth century. *Neskinchenna podorozh. Knygha pam'jati Oresta Macjuka*]. *Endless journey. A book in memory of Orest Matsyuk*. Lviv: Vydavnychyj centr

LNU im. I. Franka, 2009. S. 39–46. URL: http://old.library.lnu.edu.ua/bibl/images/Vudanna_WEB_pdf/8Poza_serijamu/20_Matsiuk.pdf (date of the application: 03.08.2020). [in Ukrainian].

13. Khudozhnyky vydavnytva “Dukh i litera” [Artists of the publishing house “Spirit and Letter”]. Kyiv: Dukh i litera, 2005. 50 s. [in Ukrainian].

14. Chegusova Z. Khudozhnja keramika (1990–2010-ti roky). *Istoriya dekoratyvnogo mystecztva Ukrainy*. [Artistic Ceramics (1990–2010)]. *The History of Ukrainian Decorative Art* : in 5 vol . Kyiv : Publishing house IMFE, 2016. Vol. 5. Mystectvo XX – pochatku XXI st. [Art of the XX – early XXI century]. 383–404 pp. [in Ukrainian].

15. Frankowski E. Wycinanki i ich przeobrazenia [Paper-cutting art pieces and their transformations]. Lwow: Nakladem Towarzystwa Ludoznawczego, 1924. 49 s. [in Ukrainian].

16. Gołab M. Jewish paper – cut. Wycinanka żydowska. [Jewish paper-cutting art pieces]. Krakow: HAGADA, 2006. [37] s. [in Poland].

17. Słownik terminologiczny sztuk pięknych [Terminological dictionary of fine arts]. Warszawa: Państwowe wydawnictwo nakowe, 1976. 523 p. [in Poland].